

J. Nordin. Grijs,
aug. 1938.HERRGÅRDSTRADITIONER.MUSIK, TEATER, DIKTNING, SPRÅK.Märk

att liksom i listan M 141 Sällskapsliv och tidsfördriv behandlas i föreliggande frågelista ett flertal ämnen, som ej kunna göras till föremål för direkt utfrågning, t.ex. herrgårdens musikliv, dess litteraturläsning och boksamling. De frågor, som här nedan framställas om dessa ämnen, äro endast avsedda att antyda några synpunkter för sammanhängande skildringar, vilka böra uppvisa det för miljön typiska.

A. Musik och sång.

1. Brukade man på herrgården anordna särskilda musikaftnar (musik-soiréer) med inbjudna gäster? Vilka utförde musiken, familjemedlemmarna eller andra (jfr M 141:18)? Fanns på gården särskilt musikrum?

2. Vilka slag av musik exekverades? Hade man orkester och av vilka instrument bestod denna? Ex.: Hos löjtnant Lagerlöf samlades ibland en hel orkester. Major Ehrencrona blåste walthorn, herr Tyberg slog på trumma, Jan Asker spelade klarinett, bokhållare Geijer gitarr och klockaren fiol, medan löjtnanten blåste pipa och fru Lagerlöf ackompanjerade på piano. Man spelade "söner av ett folk, som blött" och barnen hörde på. Vilken kammarmusik spelades (duo, trio, kvartett etc.) och vilka instrument användes härtill? Instrument för solister?

3. Vilka slags musikstycken spelades (nocturnes, études, divertissements, rondos) och vilka kompositörer voro mest omtyckta (Field, Ravina, Doehler, Kalliwoda, Hummel, Mendelsohn, Lindblad)? Har man kvar några handskrivna noter och notböcker, som varit i bruk på herrgården?

4. Känner man berättelser om någon särskilt musikalisk person från herrgården? (Jfr här kap. Liljecronas hem i Gösta Berlings saga!)

5. Brukade man till herrgården kalla allmogespelmän, som skulle spela för herrskapet vid baler och andra tillställningar?

Ex.: Greven på Säfstaholm hade bett kusken skaffa spelman till en bal på slottet. Då kom kusken med Vidmarken och greven tyckte, att en sån där gubbe inte skulle duga till något. Men Vidmarken spelade, så di kunde inte hålla opp att dansa och 50 kr. fick han av greven. (Om musiken på herrgårdens midsommarfester, se frågelistan Högtid och fest.)

6. Vid vilken ålder började barnen få undervisning i musik? Skulle barnen erhålla sådan, även om de voro omusikaliska? Hur var musikundervisningen ordnad, och varifrån erhöles lämplig musiklärare (lärarinna)? Anordnade man musikuppvisningar på herrgården, när barnen och ungdomen ansågs ha gjort framsteg?

7. Gör en skildring av vad man minns om utövandet av konstnärlig sång på herrgården! Brukade man t.ex. sjunga på musikaftnarna (solo med ackompanjement, duett, kvartett)? Giv exempel på sånger och sångstycken som voro särskilt omtyckta, t.ex. Almquist's Songes, Crusells sånger ur Frithiofs saga, Eric Bøghs Visor, Åhlströms visor, Vadmans dryckes-sånger, Fredmans epistlar, Gluntarna m.fl.! Ex. a: Än var det en duett för tenor och bas, som skulle sjungas, kanske till och med en av Wennerbergs gluntar, än var det en trio, t.ex. "Ack, vilken herrlig dag", än en kvartett ---". Ex. b: När bröderna Hummelhielm hörde Bruden från Lammermor sjungas duett, blevo de så upptända av stridslust, att de drogo sina värjor och begynte fäkta.

8. Finns det på herrgården handskrivna visböcker med dikter och sångbara visor, vilka samlats av herrgårdens herrskap, ofta av viss känd person? Ge exempel på innehållet i en sådan visbok!

9. Har man bland herrskapet sjungit gamla folkvisor (ballader) t. ex. Duvans sång på liljekvist, Liten Karin m.fl.? Har man sjungit yngre folkliga lyriska visor, t.ex. Jag går i tusen tankar, Jag ser på dina ögon m.fl.? (Man märke, att dessa såsom "folkvisor" uppfattade och i skillingtryck omtryckta visor ofta ha kända diktare till upphov, t.ex. O, tysta ensamhet (O. v. Dalin); Fall lätta snöflock (Fredrika Bremer); Månen vandrar på fästet blå (Lagerlöf).

10. Vilka visor sjöngos av tjänarna på herrgården? Brukade dessa låna och skriva av visor efter skillingtryck (kärleks- olycks- mord-beväring- och rallarevisor och äldre folkvisor)? Känner man visor på främmande språk, som av tjänarna uppsnappats bland herrskapet och såsom obegripliga ramsor sedan spritts bland allmogen? Ex.: I Sörmland finnas flera varianter av sådana språkliga nötter (Noreen) t.ex. följande:

Ossioli, ralioli,
ofilli, filli, kassioli etc.

(Om ramsor för barn, se nedan nr 30!)

B. Amatörteater.

Märk, att till teatern kan räknas även upptåg, utklädningar, tablåer samt sådana lekar, som fordra kostym, dramatisk eller mimisk handling, alltså även s.k. levande rebusar, charader m.m.

11. Brukade ungdomen på herrgården spela teater? Gjorde man i ordning lokal för spelet tillfälligtvis eller hade man en byggd teater, t.ex. ute i ett lusthus, på en vind l. dyl.? Beskriv anordningarna (scen, ramp, ridå, kulisser, sufflörlucka, kostymer, salong)! Har man haft friluftsteater i trädgården, parken eller på annan lämplig plats? Ex. a: Vi från herrgårdarna här i socknen brukade alltid fara till Beckershov och spela teater, där hade vi en teater på vinden. Ex. b: På en av holmarna i Stora Djulösjön har det stått gamla målade träkulisser efter herrskap på Stora Djulö, som brukade göra utflykter och spela teater på holmen om sommaren.

12. Slog sig ungdomen från flera herrgårdar ihop och bildade amatörsällskap och vad har i så fall detta kallats?

13. Brukade teaterföreställningar regelbundet uppföras till vissa familjehögtider (namns- och födelsedagar) eller vid andra tillfällen?

14. Ge exempel på repertoiren vid teaterföreställningarna på herrgården (Nej, av sign. Jo, Jo, d.v.s. Johan Jolin, Klockaren i Gränna, De båda döva m.fl.)! Stycken på främmande språk (vilka)? Ex.: Malla Silfverstolpe berättar, att man spelade pjäser av fru Genlis, t.ex. La duchesse de la Valliere, Le portrait, Le chevaliers du cygne etc.

15. Hade barnen särskild barnteater? Hur var denna anordnad? Ex.: Barnen på Börringe^{en} brukade spela tablåer och teater i sängkammaren, som avdelades av skärm, vilken fick tjänstgöra som ridå. Ge exempel på pjäser, som spelades av barnen! Uppförde man stycken, där flickorna fingo säga sina repliker på franska språket, gossarna på svenska?

16. Beskriv sådana upptåg med utklädnader, som anordnades på herrgården! Klädde man t.ex. ut sig till zigenare och rövare, agerade bondfolk, lekte gudar och gudinnor etc? Företogs sådana utklädnings i samband med utflykter och baler?

Klädde man ut sig till mytiska väsen, t.ex. till jättar och dvärgar, och till vilåta djur, som visades av djurförare? Ex.: En jätte var en person, som stod på styltor och var höljd i ett skynke, som föreställde fotsid kappa, en elefant eller ett lejon framställdes av två personer, som stodo böjda under ett skynke eller en lejonhud med hemgjort eller uppstoppat djurhuvud.

17. Beskriv dramatiska upptåg och tablåer (tableaux vivants), som uppförts på herrgårdar i äldre tid. Ex. a: Månen går upp över havet i storm (ett blågrönt skynke lades över utspända krinoliner, som med ett snöre bragtes i rörelse, varefter en flintskallig herre långsamt reste sig bakom "havet"). Ex. b: Det roligaste, unga grevinnan visste, var att kl. ut sig. Till hjälp vid sina upptåg hade hon en fattig magister, som bodde på herrgården. En gång, när greven kom hem, voro alla fönster förhända med lakan. Framför en ridå i stora förstugan framträdde magistern och meddelade att grevinnan beklagligtvis avlidit men - och härvid drog han gardinen åt sidan - uppstått som gudinnan Flora. På en blomsterklädd tron satt grevinnan, klädd till Flora omgiven av sitt hov och läste upp verser till grevens ära, vilka författats av magistern.

18. Har man spelat pantomimer (med bestämda personer och handling, t.ex. den vackra flickan Colombine, som älskas av Arlechino och av Pierrot får hjälp mot sin fader Pantalone)? Ge exempel på ordspråkspantomimer (proverbes enaction)! Ex.: Ett älskande par placerade sig bredvid en dam med förbundna ögon som stod på en stol (kärleken). En person i mörk kappa (nöden) rycker ner kärleken, varefter de älskande hastigt skiljas åt (= När nöden kommer in, flyger kärleken ut).

19. Beskriv hur man uppfört levande rebusar och levande charader (charades en action) på svenska eller på främmande språk! Ex.: Fransk charad i tre avdelningar: I Maria med barnet (Marie), II Personer av alla åldrar (ages), III Det hela = Mari-age (där alla deltagande voro närvarande).

C. Böcker och läsning.

20. Fanns på herrgården bibliotek, som var tillgängligt för familjens medlemmar, för gäster och även för tjänstfolket? Hade man i äldre tider bokförteckningar (katalog) och förde man lånejournal?

21. Ge exempel på sådana skönlitterära verk som hörde till den mest omtyckta och lästa litteraturen på herrgården i äldre tider! Ex.: Arbeten av Voltaire, Madame de Genlis, Madame de Staël, Goethe, Schiller, de la Motte Fouqué, Amalia v. Imhof, Vulpius, Kotzebue, Ingemann.

Religiös litteratur? Ex.: Bastholms Christelige Religionshufvudlära, Norborgs Postilla, Hallers Bref till en Vän o.s.v.

Moraliserande och pedagogisk litteratur?

Ex.: Vår första franska bok var "les malheurs de Sophie", som vi gamla syskon ännu anföra i varandras sällskap. Sedan kommo Robinson Suisse och Robinson Crusoe, Les petites filles modèles, La case de l'oncle Tom m.fl. original såväl som översättningar.

22. Förekom högläsning vid aftonsamkvämen och vem skulle ombesörja denna (husfadern, särskild lektör, de unga i tur och ordning)? Ge exempel på arbeten, som voro särskilt lämpliga för högläsning! Brukade man läsa dramatiska arbeten med fördelade roller, t.ex. Oehlschlägers Axel och Valborg?

23. Brukade de större barnen sammanskriva en tidning för herrgården med skämtsamt innehåll, vilken sedan lästes upp under aftonsamkvämen? Utgavs sådan tidning av ett särskilt litterärt sällskap, stiftat av ungdomen? Finnes någon dylik tidning bevarad? Ex.: På Börringe skrev ungdomen ihop en tidning, som de kallade Södern. På Gripenberg skrev barnen Dockornas tidning och på Edeby gav man ut festblad med skämtsamt innehåll.

24. Vad känner man till om tjänstfolkets läsning på herrgården? Köpte man skillingtryck av kringvandrande försäljare och på marknaden? Ge exempel på sådana tryck och folkskrifter, som utgjorde tjänstefolkets egen litteratur!

D. Berättelser, sagor och sägner.

25. Brukade man på herrgården berätta historier, sagor och sägner under skymningen vid kvällsbrasan? Känner man vissa historier som ständigt återberättades, t.ex. historier om gårdarna i trakten och deras forna ägare, om spöken och om historiska händelser (jfr frågelistan M 137, Herrgårdssägner)? Ex.: Enligt Selma Lagerlöf berättade man på de värmländska herrgårdarna ständigt historier om "den elake brukspatron Sintram". På skånska herrgårdar berättade man om Sten Holk storljugare, (en motsvarighet till den tyske Münchhausen).

26. Ge exempel på de sagor, som helst berättades på herrgården! Valde man sagor av de stora och allmänt kända samlingarna, t.ex. ur Perraults sagor, Bröderna Grimms Kinder- und Hausmärchen, H.C.Anderssens Eventyre? Ge exempel på sagor, som berättades för barnen (sagan på

sångkanten)!

27. Brukade herrgårdens tjänstflickor berätta sagor och historier, när de om vintern sutto vid spinnrockarna; dagsverkarna när de sutto i dagsverksstugan? Känner man från herrgården någon särskilt skicklig sagoberättare - eller berätterska?

E. Visor och rim, gåtor m.m.

28. Celebrerade man högtidsdagar, särskilt inom familjekretsen, med för tillfället diktade hyllningsverser? Fick någon särskild, poetiskt begåvad person tjänstgöra som ständig hovskald? Har man tillfällighetsdikter bevarade (i originalmanuskript, i avskrift eller i minnet)? Ex.: Här på Hällforsen var det medaljutdelning 1860. Då var det en här, som het Isidor Kjellberg, han skulle lära i verkstädra, kom visst till en tidning sen. Han rimma jämt och dikta visor. Jag minns han skrev om den där medaljutdelningen, men jag kommer bara ihåg: de män vars bröst vi se beprydda. Det var en lång visa, men jag var inte gammal, när jag hörde den. (Uppt. juni 1938, Isidor Kjellberg f. 1841, d. 1895, tidningsman i Sverige och Amerika.

Märk, att tillfällighetsdikter på herrgårdarna i äldre tider ofta skrevos av kända diktare; så har O. v. Dalin skrivit ett stort antal sådana dikter under sina vistelser på sörmländska herrgårdar.

29. Finnas på herrgården visor som diktats av någon underlydande över viss uppmärksammas händelse på gården, t.ex. ett kärleksdrama, en olyckshändelse l. dyl.? (Jfr ovan nr 10).

30. Ha bordsvisor, dryckesvisor och grötrim förekommit vid högtidliga tillfällen? Brukade man t.ex. vid julen dricka ur en bägare, som fick gå bordet runt, medan man läste visst rim eller särskild ramsa? (Jfr frågelistan Högtid och fest.)

31. Återgiv vaggvisor, som ha sjungits på herrgården! - Ex.: Sov i ro, mitt lilla barn (= Bellmans vaggvisa för sin son Carl); Barnet hade en gullvagn. Vaggvisor, diktade speciellt för barn på en viss herrgård? - Ex.: Lilla fröken på Sparreholm, hon sover i sin lulla hon ska sova sött och goft etc.

32. Ge exempel på rim och ramsor, som lästes eller sjöngos med herrgårdsbarnen, t.ex. lekrim, räknerim, bokstavsrin! (Jfr nedan nr 37!)

Ex. a:

Jag gick ut på Långebro,
der hörde jag en klocka slo,
ett två
nu skall du stå.

Ex. b:

Anika, danika södermane etc.

Ex. c:

A, b, c,
Katta sprang på sne etc.

33. Lekar med tung- och minnesövningar? Ex. a: Övning på ord med samma begynnelsebokstav (Ha herrarna härt, hurudan hiskelig händelse etc.). Ex. b: Övning med svårsagda ord (Fru Kusks kusk kuskade fru Kusk upp på Kullersta backe). Ex. c: Minnesövning (Det var en man, som

hade tre söner, den ene hette Schack, den andre Schackschaverack etc.)
 Ex. d: Kökslatin (sup are et alit et). Ex. e: Ramsor med omkastad accent (Mulätt, kulätt, illa vulätt, i en tåpetmålares vilórrum).

34. Använde ungdomarna på herrgården sinsemellan hemliga språk, t.ex. persiljanskan, devaspråket och sångspråket?

35. Beskriv olika slag av rimlekar, varmed den vuxna ungdomen roade sig! Ex. a: Deviser på namn. (Charlotte Rudebeck till Beata v. Essen: Belle Enchanteresse. Svar: Charmante Rivale. Ex. b: Bouts rimes (Vill du fylla några bouts rimes? låt se - till exempel

- se

- dröm

- be

- glöm.

frågade Fredrika Bremer, men fyllde själv i:

Om jag drömmer vill jag se

Dig uti min dröm,

Och den väna ängeln be

etc.

36. Gåtor (och gåtfrågor), varmed man roat sig på herrgården?
 Ex.: Ett fyrkantigt djur utan huvud förtär mången rik mans egendom? (Tärningen). Vilken tjänare sitter med hatten på huvudet i husbondens närvaro? (Kusken). Vad vill du hellre, om du måste välja, att en elefant dödade dig eller en gorilla?

F. Ordspråk och ordstäv m.m.

37. Märk, att ordspråk och ordspråksliknande talesätt ej ha förekommit så rikligt bland aristokratien som bland allmogen utan ersatts av aforismer, sentenser o.dyl. (ofta från främmande språk).

Återgiv sådana ordspråk, som man erinrar sig från äldre personers språk på herrgården! Ex.: Apa blir apa, kan sig ej skapa. Gör bonden rätt, men inte gott.

Återgiv sådana ordspråk, som använts bland de underlydande på herrgården (ofta med syftning på förhållandet mellan husbönder och underlydande)! Ex.: Barkbröd är torparens föda. Den som äter körsbär med de stora, får stenarna i ansiktet. Grevens häst kommer till slut också för harven.

38. Känner man ordstäv, som använts av äldre personer på herrgården (särskilt sådana ordstäv, i vilka historiska eller andra kända personer förekomma samt ordstäv av rent lokal natur)? Ex.: Jorden är alltid frusen för lata svin, sa Gustaf Adolf. Sprack du korver? sa Rudbeck. Det var hemskt, sa Rydingen, när hönsen sprang omkull honom. Dra på däröppe, sa Barva krockare.

39. Skämtsamma uttryck av olika slag, t.ex. oväntade rim, svar på vanliga frågor? Ex.: Vart skall du gå? - Åt långa tå, vill du följa med så bli vi två. -- Vad? Vad ligger i Näshulta stad, dit hinner du inte i dag.

G. Språkliga egenheter.

40. Har man i allmänhet lagt märke till att herrskapet på herrgården talat ett språk, som i flera avseenden skilt sig från det lokala riksspråket (särskilt i fråga om bevarat franskt inslag)? Ex.: Knut Bonde berättar om ett par äldre damer med traditioner från drottning Desiderias dagar: "Tant Henriettes språk var mycket uppblandat med franska uttryck. Även Harriet hade sitt särskilda språk".

Då direkt utfrågning om egenheterna i aristokratiens språk blott i undantagsfall kan vara lämplig, bör upptecknaren samtalsvis försöka lära känna det för meddelaren och dennes miljö egenartade. Till ledning meddelas här några iakttagelser om egenheter i aristokratiens språk.

1. Fonetiska särdrag:

Skorrande eller slappt tungrots-r (även i sådana trakter, där tungspets-r annars är vanligt). Detta r har av skämtpressen i anekdoter, bl. a. från skånska husarerna betecknats med v~w, t.ex. i bayon. Det avviker skarpt från "vanligt" skånkt r, men har ansetts utmärkande för den skånska högaristokratien, liksom en varierad form uppfattats som typisk för hovkretsarna i Stockholm (Bernadotte-r).

Öppet, ä-haltigt långt a-ljud, där riksspråket har slutet a, t.ex. mat för mat.

"Öppet" ö-ljud i vissa ställningar där riksspråket har slutet, t. ex. klöver för klöver, enl. Knut Bonde.

2. Bevarat franskt uttal i låneord: agiterad, agiterad (= upprörd) aristokrasi, aristokrati.

3. Bevarat ålderdomligt eller avvikande uttal i vissa svenska ord: doter (dotter), dronning, Dronninggatan, roga sig (roa sig).

4. Fraseologiska och lexikaliska avvikelser från riksspråket: affectuerad, orolig (Doudou har varit så affectuerad under din frånavaro); agiterad (se 2 ovan!), amusera, avancé (Han är så avancé till sina åsikter), chaponera (En ung fru måste chaponera gamla fröken), decidera (Ett viktigt steg, som deciderade hela min framtid), embellera (Anna har embellerat på sista tiden), emotion (Jag erfor en verklig emotion), gentilna till (Ebba har gentilnat till), journalière (Eva är så journalière.), beau_jours (Hon har också haft sina beau jours), soulachera (Vi gingo ut för att soulachera oss), spektakel (teaterföreställning), spinat (tunn ståltråd), unmentionables ("onämbara").

41. Känner man till vissa speciella uttryck, som använts inom en viss släkt eller familj (skämtsamma, ironiska ord samt diminutiver)? Ex.: gens de knaster (hambusar), Eyset fick råka sin manse (om ett nygift par, där frun hette Eva).